

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСПОРЮВАНІ ПРАВОЧИНИ

Герасимовський С.В.,
здобувач кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

В статті розглядаються питання щодо правової природи недійсності правочинів, зокрема приділена значна увага оспорюваним правочинам. Розглядаються та аналізуються точки зору вчених відносно даного питання. Наведені теоретичні визначення оспорюваних правочинів. Аналіз наведених позицій та чинної нормативної бази, присвяченої регулюванню цього питання, дозволяють автору дійти висновків щодо ознак оспорюваних правочинів, підстав їх класифікації та визначити правову природу і сутність правочинів, які слід вважати оспорюваними.

Ключові слова: недійсний правочин, оспорюваний правочин, нікчемний правочин, юридичний факт, воля, волевиявлення.

В статье рассматриваются вопросы правовой природы недействительности сделок, в частности уделено значительное внимание оспоримым сделкам. Рассматриваются и анализируются точки зрения ученых относительно данного вопроса. Приведены теоретические определения оспоримых сделок. Анализ приведенных позиций и действующей нормативной базы, посвященной регулированию этого вопроса, позволяют автору сделать выводы относительно признаков оспоримых сделок, оснований их классификации и определить правовую природу и сущность сделок, которые следует считать оспоримыми.

Ключевые слова: недействительная сделка, оспоримая сделка, ничтожная сделка, юридический факт, воля, волеизъявление.

The article is devoted to the legal nature of the invalidity of contracts, including paid much attention disputed transaction. Considered and analyzed in terms of scientists regarding the matter. The theoretical determination of the disputed transactions. Analysis of the given position and the current regulatory framework dedicated to the regulation of this issue, allow the author to reach conclusions on the evidence of the disputed transactions, basis of classification and determine the legal nature and essence of the transactions should be considered disputed.

Keywords: invalid transaction, the contested transaction, void transaction, legal fact, will, will.

Правочин, як інститут цивільного права, відомий нам ще з часів римського права. З того часу підходи до визначення поняття і сутності такої категорії, як

«правочин», зазнали змін, оскільки змінилися й самі економічні відносини, що опосередковуються нормами про правочини.

Правочин є найбільш розповсюдженою підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. За своєю природою він є юридичним фактом і являє собою вольові дії, спрямовані на досягнення певного результату, тобто є обставиною, з настанням якої закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин. Разом з тим, досить часто ми стикаємось з таким поняттям, як «недійсність правочину».

Дослідження, присвячені питанням, пов'язаним з категорією «недійсний правочин» здійснювалися такими науковцями, як: М.М. Агарковим, Ю.Р. Басіним, Д.М. Генкіним, В.І. Жековим, І.В. Матвєєвим, І.Б. Новицьким, І.Б. Рабіновичем, О.Н. Садіковим, М.М. Сібільовим, К.І. Скловським, Н.С. Хатнюк та ін. Разом з тим, питання, пов'язані з оспорюваністю правочинів, розглядалися не досить глибоко та ґрунтовно, що, в свою, чергу, дає підстави для проведення відповідного окремого наукового дослідження

Необхідно звернути увагу на те, що оспорювані правочини відносяться до правочинів з вадами волі. Вони визнаються недійсними внаслідок того, що волевиявлення відтворює не волю учасника правочину, а волю будь-якої іншої особи, яка впливає на учасника правочину. Однак, питання пов'язані з волею та волевиявленням в правочинах, а також з вадами волі не є предметом нашого дослідження та повинно бути досліджено окремо.

Аналіз класифікацій недійсних правочинів, запропонований різними авторами та чинного законодавства дозволяє зробити висновок, що єдиною обґрунтованою класифікацією, яка відображає зміст норм права про недійсність правочинів яка представляє теоретичний і практичний інтерес, є поділ підстав (умов) недійсності правочинів на два види: по-перше, підстави (умови), при яких правочин є нікчемним; по-друге, підстави (умови), при яких правочин може бути оспорюваним (заперечним).

Законодавець при проведенні вказаної класифікації в якості її підстави обрав характер невідповідності правочину вимогам закону. Таким чином, ця підстава визначає вказану класифікацію і через неї визначає спосіб віднесення відповідного правочину до недійсного. Будь-який подальший поділ (класифікація) можливий лише всередині кожного з вказаних видів.

Необхідно зазначити, що Цивільний кодекс УРСР не містив норм про недійсність угод (правочинів) та не вирізняв такий термін, як «оспорюваність» угоди (правочину). Разом з тим, існували норми, які вказували на можливість фізичних та юридичних осіб подавати позови про визнання угоди (правочину) недійсною, а саме вказувалося, що угода «може бути визнана недійсною за позовом». Ця категорія недійсності одержала в літературі назву «оспорюваність», «заперечність». Вона поєднує велику групу різноманітних умов недійсності, але усім їм притаманні загальні риси, що послужили підставою для виділення їх у самостійну групу.

Оспорюваність (заперечність) означає, такі правочини викликають ті правові наслідки, що учасники мали на увазі при їхньому здійсненні, але разом з тим їм властиві певні невідповідності вимогам закону, що дають підстави для позову про їхню недійсність. Для визнання цих правочинів недійсними в суд по підставах, зазначених у законі (218, 222, 223, 225, 227, 229-235 ЦК України), можуть звернутися лише ті особи, що зазначені в кожній нормі закону, заінтересовані особи.

Виділення таких правочинів в окрему категорію зумовлено тим, що визнання їх недійсними не може мати місця без позову заінтересованої особи чи потерпілої сторони. Наприклад, прокурором буде заявлений позов про визнання правочину недійсним, як вчиненого під впливом погрози чи насильства, а потерпілий у судовому засіданні не підтвердить цього і пояснить, що ці обставини не мали ніякого впливу на його рішення вчинити відповідний правочин. Отже, лише порушення відповідного спору буде свідчити про те, що на укладання правочину вплинули умови, які викликають його оспорюваність, і, навпаки, відсутність спору підтверджує, що укладений правочин відповідає інтересам його учасників чи одержує схвалення третіх осіб, які повинні були дати згоду на його укладення.

Таким чином можна зазначити, що такі властивості підстав (умов) оспорюваності правочинів викликають можливість визнання їх недійсними з ініціативи суду без порушення відповідного спору заінтересованими чи потерпілими особами.

Отже, оспорюваним є правочин, який недійсний в силу визнання його таким судом на вимогу уповноваженої особи. Оспорювані правочини викликають передбачені ними правові наслідки до тих пір, поки вони не оскаржені, однак якщо вони оскаржуються уповноваженою особою, то суд за наявності відповідних підстав визнає їх недійсними, причому з моменту їх вчинення (зі зворотною силою).

При недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій все одержане в натурі, а в разі неможливості такого повернення (у тому числі тоді, коли отримане виражається в користуванні майном, виконаній роботі чи наданій послугі), відшкодувати його вартість за цінами, які існують на момент відшкодування.

Недійсність правочину є наслідком того, що дія, яка ззовні нагадує правочин, за своєю суттю не відповідає вимогам, що висуваються до юридичного факту, який кваліфікується як правочин. З іншого боку, такий правочин не є й юридично байдужим фактом, бо з його укладенням закон пов'язує виникнення для сторін певних наслідків (хоч і не тих, яких бажали сторони: повернення отриманого майна, виникнення обов'язку компенсації збитків і т.д.).

Загальною підставою визнання правочину недійсним є його невідповідність вимогам Цивільного кодексу України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства (ст. 203

ЦК України). Це загальне правило конкретизоване в спеціальних нормах, що закріплюють особливі підстави і конкретні наслідки визнання правочинів недійсними.

Під конкретними підставами визнання правочину недійсним розуміють наявність дефектів ознак або елементів правочину, недотриманням вимог, необхідних для чинності правочину (ст. 215, 203 ЦК).

Зокрема, це можуть бути: дефекти суб'єктного складу (укладення правочину особою, що не має необхідного обсягу дієздатності – правочиноздатності); дефекти волі (невідповідність волі та волевиявлення); дефекти (недотримання) форми; дефекти (незаконність і / або аморальність) змісту та порядку укладення правочину правочину [1, с. 315].

Наявність цих дефектів тягне за собою недійсність правочину. Виняток складають випадки недотримання вимоги щодо форми правочину, встановленої законом (наприклад, недотримання простої письмової форми правочину не тягне його недійсність, але ускладнює доведення його існування).

Як уже зазначалося вище, законодавець виділяє нікчемні та оспорювані правочини. Враховуючи, що предметом нашого дослідження є вивчення категорії саме оспорюваних правочинів, зазначимо, що їх відмінність від нікчемних полягає в тому, що оспорювані правочини вважаються дійсними, тобто такими, що породжують цивільні права та обов'язки. Разом з тим, їхня дійсність може бути оспорена стороною правочину або іншою заінтересованою особою у судовому порядку (тобто у сторони правочину або заінтересованої особи існує можливість звернутися до суду з позовом про визнання такого правочину недійсним). Прикладом оспорюваного правочину є правочин, який вчинено під впливом насильства (тобто внаслідок застосування до сторони правочину фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку іншої особи). Для визнання такого правочину недійсним сторона, на яку було здійснено тиск, має подати позовну заяву в суд з вимогою про визнання даного правочину недійсним. Суд може визнати такий правочин недійсним, у разі коли буде встановлено, що такий правочин дійсно було вчинено особою (позивачем) проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку іншої особи (ст. 231 ЦК України).

Нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення (ст. 236 ЦК).

На відміну від нікчемного оспорюваний правочин на момент вчинення породжує для його сторін цивільні права та обов'язки, а тому припускається дійсним.

Водночас порушення умов дійсності правочинів в момент вчинення зумовлює можливість оспорення їх зацікавленою особою, а також винесення судом рішення про його недійсність. Також ці правочини в літературі називають відносно дійсними [2, с. 98].

Таким чином, оспорюваний правочин – це правочин, який на момент вчинення породжує притаманні дійсному правочину правові наслідки, але ці наслідки носять нестійкий характер, отже на вимогу заінтересованих осіб такий правочин може бути визнаний судом недійсним на підставах, встановлених законом.

Нікчемні та оспорювані правочини є різновидами недійсних правочинів, а недійсним, в свою чергу, може бути визнаний лише укладений правочин, тобто такий, щодо якого сторонами в потрібній формі досягнуто згоди з усіх істотних умов. Якщо у процесі вирішення спору буде встановлено, що правочин між сторонами фактично не був вчинений, то суд припиняє провадження у справі. Чинне законодавство не виключає права позивача об'єднати в одній позовній заяві вимоги про визнання правочину недійсним з вимогою повернути одержане за цим правочином у натурі або про відшкодування у грошах. [3, с. 374]

На думку А.В. Черяріна, законодавче закріплення оспорюваності правочину, що не відповідає вимогам закону, або іншим правовим актам, дозволило б забезпечити стабільність цивільного обороту і надати його учасникам можливість на свій розсуд здійснювати належні їм цивільні права, в тому числі і право на судовий захист. Внаслідок чого зацікавлена особа мала би право пред'явити позов про визнання оспорюваного правочину недійсним, і суд дослідив би обґрунтованість пред'явлених вимог, реальну наявність невідповідності правочину вимогам закону і іншим правовим актам і значення таких невідповідностей для визнання правочину недійсним. Таким чином, не допускається можливість визнання недійсним правочину без судового визначення його таким [4, с. 24].

У науці цивільного права існує й інший підхід до поділу недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані, в основі якого лежать особливості самого правочину, а не значимість чи характер інтересів. Специфіка недійсного правочину може віднести його до групи нікчемних чи оспорюваних правочинів.

Отже, правочин може бути визнаний оспорюваним (відносно недійсним, заперечним) правочином, якщо недійсність правочину прямо не впливає із закону або інших правових актів, але один із учасників або інша зацікавлена особа заперечує його дійсність. Таким чином, можна зробити висновок про важливість та необхідність виділення такої групи правочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільне право України : підруч. : в 2-х т. / Є. О. Харитонова, О. В. Дзера, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. – Х. : Одиссей. – Т. 1. – 2008. – 832 с.
2. Заїка Ю.О. Українське цивільне право : навч. посіб. / Ю. О. Заїка. – [2-е вид. змін. і доп.]. – К. : Правова єдність, 2008. – 368 с.
3. Ткаченко І. М. Нікчемний та оспорюваний правочин: правова різниця між поняттями / І. М. Ткаченко // Ученые

- записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2008. – Том 21 (60). – № 2. – С. 372-377.
4. Черярин А. В. Недействительные сделки и их последствия: спорные вопросы действующего законодательства и судебной практики / А. В. Черярин // Российский судья. – 2006. – № 8. – С. 23-27.
 5. Цивільний кодекс України : науково-практ. комент. / [Є.О. Харитонов, В.В. Завальнюк, І.М. Кучеренко та ін.] ; за ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – [6-е вид., перероб. та доп.]. – Х. : Одіссей, 2010. – 1216 с.
 6. Цивільне та сімейне право України : підруч. / [Є.О. Харитонов, В.В. Дудченко, О.І. Харитонova та ін.] ; за ред. Є. О. Харитонova, Н. Ю. Голубевої. – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.
 7. Цивільне право України. Загальна частина : підруч. / [С.М.Бервено, В.А. Васильєва, М.К. Галянтич та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – [3-є вид., перероб. і доп.]. – К. : Юрінком Інтер. – 2010. – 976 с.